

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN TƏLİMİNİN İNKİŞAFI VƏ TƏRBİYƏSİNDƏ MƏKTƏBİN ROLU

UOT 37.01

Lalə Xalid qızı Məmmədli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

E-mail: lalemammadli2001@gmail.com

Rəyçilər: *psixol.ü.f.dok., dos. Q.V. Rəhimova,*
psixol.ü.f.dok., dos. S. Heydərova

Açar sözlər: *şagird, təlim, məktəb, inkişaf, tərbiyə*

Ключевые слова: *ученик, обучение, школа, развитие, воспитание*

Key words: *student, training, school, development, upbringing*

Hər il demək olar ki, əksər məktəb işçiləri tədris ilinin əvvəlində kiçik yaşlı uşaqların onlar üçün yeni olan və eyni zamanda çətin görünən vəziyyət qarşısında keçirdikləri həyəcan və reaksiyaların şahidi olurlar. Bu reaksiyalar əlbəttə ki, gözlənilən hal kimi hesab olunmalı və hər kəs tərəfindən anlayışla qarşılmalıdır. Uzun müddət məktəbəqədər müəssisəsində, oradakı yoldaşlarına, uzun oyun saatlarına, əyləncəli vaxtlara uyğunlaşmış uşaqlar, artıq ciddi bir cədvələ, rejimə daxil olmalıdırlar. Sınıf daxilində dərs boyunca sakit əyləşib, dərsi dinləməli, müəllimin tapşırıqlarını yerinə yetirməli, yeni insanlarla tanış olmalı, sinifdən ancaq zəng səsi eşitdikləri zaman çıxmalıdırlar.

Məktəbəqədər təhsildən ibtidai təhsilə keçid uşaqların inkişafında həlledici dönüş nöqtəsidir [4], uşaqlar emosional ambivalentlik, yəni ikiqütblük yaşayırlar. Belə ki, kiçik yaşlı uşaqlar bir tərəfdən məktəb həyatına başlamaq üçün səbirsizlənilirlər, bunu artıq böyük olmağın, böyüməyin əlaməti olaraq qəbul edirlər. Digər tərəfdən isə həyəcan hissi ilə qarşılaşırlar və təcrübədə rast gəldiyi kimi narahatlıq və gərginlik hissi keçirirlər. Onlar atıq şagirdirlər və şagirdlər üçün nəzərdə tutulan qaydalara əməl etməli, müəllimin bütün tələb və göstərişlərini yerinə yetirməlidirlər. [5] Bununla yanaşı, uşaq üçün sadəcə mühit yox, həmin mühitdəki insanlar da yenidir. Onlar tamamilə yeni insanlarla tanış olur, ünsiyyət dairəsi genişlənir, onlarla birgə fəaliyyətə qoşulurlar və s. Bunları sadalamaqda məqsədimiz ondan ibarətdir ki, başda məktəb işçiləri olmaqla böyüklər kiçik yaşlı uşaqların məktəb həyatının ilkin dövründə onların keçirdiyi hissləri və reaksiyaları anlasın və bu uyğunlaşma prosesinin sürətlənməsi üçün hər kəs əlindən gələni etsin.

Uyğunlaşma prosesi heç də birdən-birə baş vermir. Bu prosesi sürətli və səmərəli formada təşkil etmək məktəb işçilərinin, xüsusilə də, müəllimlər və psixoloqların vəzifəsidir. Adaptasiya prosesi, təlimin səmərəli təşkil olunması, şagirdlərin uğurlu nəticələr əldə etməsi hər bir məktəbin həm ən başlıca istəyi, həm də vacib vəzifəsi olmalıdır. Buradakı təməl addım isə motivasiya yaratmağı bacarmaqdır. Burada biz məktəb psixoloqunun gördüyü işlərdən biri olan “oriyentasiya” xidməti haqqında da danışa bilərik. Oriyentasiya xidməti məhz yeni mühitə, yeni şəraitə, insanlara uyğunlaşa bilməyən, adaptasiya olmaqda çətinlik yaşayan şagirdlərlə aparılan işdir.

Psixoloqun bu xidmətindən yararlanaraq uyğunlaşma müddətini daha uğurlu və səmərəli təşkil etmək mümkündür. Məktəbin və ibtidai sinif müəlliminin ən vacib və önəmli vəzifələrindən biri motivasiya formalaşdırmaq, uşaqların öyrənmə maraqlarını və səylərini inkişaf et-

dirmək və uşaqlarda yenidən yaranan təlim motivlərinin sönməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir. Bu hər nə qədər məsuliyyətli və bir qədər çətin olsa da uşaqların gələcək təlim uğurlarının ilk pilləsini təşkil edəcək, bir növ təməl daşı rolunu oynayacaqdır. Burada incə bir məqam var ki, motivasiya təkcə uğurlu təlim üçün əsaslı zəmin yaratmır, uğurlu təlim prosesinin davamlı şəkildə tətbiqi də öz növbəsində motivasiyanı artırır və uşaqların mövqeləri möhkəmlənir.

Kiçik yaşlı şagirdlərdə təlim inkişaf etdirilməsi prosesində məktəbin rolu olduqca önəmlidir. İnkər etmək olmaz ki, əksər uşaqlar məktəbin ilk günləri məktəbə getmək üçün keçirdikləri həyəcanı və marağı sonrakı həftələrdə ilk gündəki səviyyədə nümayiş etdirmir. Hətta məktəbə getmək, dərs çalışmaq istəmədiklərini qeyd edir, əvəzinə isə evdə oyun oynamağı və ya bağçaya geri dönmək istədiklərini söyləyirlər. Burada belə bir sual insanı düşündürür: Məktəb uşaqlara necə cəzbedici gələ bilər? Bununla bağlı 1996-cı ildə Yale Universitetində aparılmış bir araşdırmadan bəhs edəcəyik.

Yale Universitetinin “Yale Child Study Center” adlı mərkəzində aparılmış araşdırma nəticəsində məktəbləri daha təhlükəsiz, cəzbedici, maraqlı bir yer kimi görmək üçün 12 prinsip irəli sürülür ki, bu prinsiplərdən biri də məhz məktəb binasının cəzbedici görünməsinə təmin etməkdən ibarətdir. [3] Bəli, qulağa qəribə gələ bilər, lakin kiçik yaşlı uşaqlardan, yəni 6-10 yaşlı uşaqlardan bəhs ediriksə bir məqamı mütləq xatırlamalıyıq. Kiçik yaşlı uşaqlar emosional cəhətdən həssas olur, rəngli, maraqlı forması olan əşyaları daha tez görür və həmin əşyaya maraq bəsləyir. Məhz bu məqamı nəzərə alaraq deyə bilərik ki, məktəbin, sinfin maraqlı formada təşkil olunması uşaqlarda maraq yarada və diqqəti cəlb edə bilər. Məktəb binası, sinif xoş, səliqəli görünməli, həm valideynlərə, həm də uşaqlara güvən və maraq verməlidir.

Məktəbdə, sinifdə şagirdlərin təlim motivlərinin və maraqlarının inkişafına təsir göstərən amillər çoxdur: sinif otaqlarında keçiriləcək dərs məşğələləri üçün yaradılmış şərait, otağın ümumi şəraiti, quruluşu və işıqlandırılması, istilik sisteminin mövcudluğu, müxtəlif kitab, jurnal, qəzetlərdən ibarət kitab guşələrinin mövcud olması, məktəb binasının ümumi görünüşü və tərtibatı, binanın təmir vəziyyəti, dərslərə fasilələrin keçirilməsi üçün şəraitin yaradılması və s. Bütün bu sadalanan amillərin arasında ən mühüm rol isə müəllimə aiddir.

Bayaq qeyd etdik ki, məktəb, onun ümumi ab-havası, şəraiti uşaqların diqqətini çəkməyi bilir, məktəbə qarşı müsbət fikirlərin formalaşmasına səbəb olur. Burada vacib bir məqamı qeyd etməliyik ki, məktəbdə uşaqlarla olan rəftar, onlara göstərilən münasibət, dərs prosesinin təşkil olunması, dərslərdən asudə vaxtların necə dəyərləndirilməsi kimi məsələlər uşaqların motivasiyasına, nəticə olaraq da uğurlu təlim fəaliyyətinə şərait yaradır. Burada əsas iş müəllim və məktəb psixoloqunun üzərinə düşür. Müəllim hər şeydən öncə sinfindəki uşaqları yaxından tanımalı, ailələri ilə tanış olmalı, ailələrdən uşaqlar haqqında lazımı məlumatları almalıdır. Dərs prosesinə başlamadan öncə hər bir şagirdi haqqında müəyyən fikrə malik olmalıdır. Biz pedaqogikada təlim prinsiplərinə nəzər salarkən “fərdi yanaşma prinsipi” ilə qarşılaşırıq. Hər bir uşağa fərdi şəkildə yanaşmaq üçün onlar haqqında məlumatlı olmaq, onları tanımaq lazımdır. Psixoloqların işinin xüsusiyyətlərinə nəzər yetirdikdə, valideynlərlə və uşaqlarla aparılan konsultasiyalar anlayışı ilə qarşılaşırıq.

Dərs prosesinin təşkil olunmasına gəldikdə isə müəllimlər əsasən dərs prosesinin monoton, durağan təşkilindən imtina etməli, daha dinamik, hərəkətli üsullardan və metodlardan istifadə etməklə dərsin daha canlı və maraqlı təşkil edilməsinə nail olmalıdırlar. Kiçik yaşlı uşaqların diqqətinin qeyri-ixtiyariliyi bu yaşlarda daha çox olduğu üçün dərsin əvvəlindən sonuna qədər onların diqqətini eyni mövzuya cəmləməsi tələb olunmamalıdır. Bunun üçün dərsdə hər 10-12 dəqiqədən bir hər hansı idman hərəkətlərinin icra olunması, şən musiqi ifa edilməsi

məqsədə uyğun olar. Bu fasilələrin verilməsində əsas məqsəd qeyri-ixtiyari diqqəti ixtiyari diqqətə çevirmək, uşaqların yorğunluğunu aradan qaldırmaq, müsbət ab-hava yaratmaqdan ibarətdir.

Bununla yanaşı dərs materiallarına, istifadə olunan resurslara, materialların tərkibinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çalışmaq lazımdır ki, sinifdə texnoloji vasitə və qurğulardan geniş və səmərəli istifadə olunsun. Hazırlanan materiallarda cəlbedici rənglərə üstünlük vermək, əyani vasitələrdən istifadə etmək öyrənilən məlumatın daha yaxşı mənimsənilməsinə səbəb olacaqdır.

Dərslərlə yanaşı dərsləndirən fəaliyyətlərin təşkil olunması, o cümlədən asudə vaxtların dəyərləndirilməsi məsələləri də təşkil edilməlidir. Şagirdlərin sosiallaşması, ünsiyyət dairələrinin genişlənməsi üçün məhz bu kimi tədbirlərin görülməsi olduqca zəruridir. Buraya müxtəlif tədbirlərin, fəaliyyətlərin keçirilməsini misal çəkə bilərik. Lakin, burada önəmli bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, keçirilən tədbirlər uşaqların maraq dairəsinə uyğun olmalıdır. Şagirdlərin həvəs və maraqlarına uyğun olmayan, şagirdi maraqlandırmayan tədbirləri keçirmək şagird üçün səmərəsiz hesab olunur, onun təlim və tərbiyəsinə hər hansı müsbət təsir göstərmir. [1] Tədbirlərin keçirilməsi zamanı şagirdlərin fəal iştirakı təmin edilməli, sinifdəki hər bir şagirdə müvafiq vəzifələr tapşırılmaqla onların aktivliyi təmin olunmalıdır. Təbii ki, vəzifə bölgüsünün aparılması zamanı “fəal yaşama prinsipi” anlayışı müəllimin köməyinə yetişir. Öz şagirdlərinə dərindən bələd olan müəllim bu zaman heç bir çətinliklə qarşılaşmır, hər bir şagirdin potensialına uyğun, öhdəsindən uğurla gələ biləcəyi vəzifəni tapşırır.

Dərslərin təşkil olunmasından bəhs etdik, burada qeyd etməliyik ki, dərslərin fəal təlim metodlarından istifadə edilməklə təşkil olunması artıq bir üstünlük deyil, vəzifədir. Daim yenilənən, inkişaf edən cəmiyyətdə ənənəvi metodlardan istifadə etmək, dərs prosesini eyni dinamikada təşkil etmək dövrün tələbləri ilə səsleşmir və səmərəli hesab olunmur. Xüsusilə biz kiçik yaşlı şagirdlərdən bəhs ediriksə, onların diqqətlərini uzun müddət hər hansı obyekt üzərində cəmləməkdə çətinlik çəkdiyini biliriksə, daim fəal üsul və metodlara müraciət etmək ən başlıca vəzifə kimi hesab olunmalıdır. Fəal təlim metodlarından istifadə edilməklə şagirdlərdə xüsusi bacarıqlar və qabiliyyətlər formalaşdırmaq mümkündür [2].

Məhz bu faktları nəzərə alaraq, fəal təlim metodunun artıq bir zərurət olduğunu qeyd edirik. Fəal təlim metodundan istifadə etməklə, dərs materialı hər bir şagirdin öyrənmə üsuluna müraciət edir və nəticədə müəllim sinifdəki şagirdlərin öyrənməsinə nail olur. Bundan əlavə, interaktiv üsullardan istifadə edilməklə şagirdlərdə diqqətin inkişafına, diqqətin düzgün cəmlənməsi və paylanması bacarıqlarının formalaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

Problemin aktuallığı. Kiçik yaşlı şagirdlərdə təlimin inkişaf etdirilməsində, onların adaptasiyasında, sosiallaşmasında, dərs materiallarına, istifadə olunan resurslara, materialların tərkibinə xüsusi diqqət yetirilməsində məktəbin önəmli rolu açıqlanır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə məktəbdə, sinifdə şagirdlərin təlim motivlərinin və maraqlarının inkişafına təsir göstərən amillər ardıcılıqla şərh edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. C.A. Sink, C.N. Edwards, S.J. Weir. Professional School Counseling 10(3): 233-237. – 2007.
2. Marilou Hyson. Young Children. 2002, Vol.57, No.6, pp. 76-78.
3. Norris M.Haynes. Journal of Negro Education, 2016, Vol.65, No. 3-1996

4. S. Broström. International Journal of Early years Education 25 (1): 1-13.
5. S.İ. Seyidov, M.Ə. Həmzəyev. Psixologiya. Bakı: Nurlan” 2007, 700 s.

L.X. Mammadli

Роль школы в развитии и воспитании маленьких учеников

Резюме

Эта статья подробно рассматривает одну из всегда актуальных проблем. Главная задача школы заключается в достижении успехов, развитии и формировании полезных личностей для общества у маленьких детей. После поступления в начальное учебное заведение дети сталкиваются с изменениями в своей жизни, связанными с вхождением в новую среду. Дается подробная информация о изменениях, возникающих в их чувствах, познавательных процессах и в целом в жизни. В статье подробно рассматриваются задачи школы, условия, создаваемые для учащихся, обязанности учителя и организация занятий в соответствии с современными стандартами.

L.X. Mammadli

The role of school in the development and education of junior schoolchildren

Summary

This article extensively discusses one of the always relevant issues. The main duty of the school is to ensure the educational success, development, and nurturing of young children, fostering valuable personalities for society. After entering the primary educational institution, children experience significant changes in their feelings, cognitive processes, and overall life, in relation to their adaptation to the new environment. The article provides detailed information about the duties of the school, the conditions it creates for students, the responsibilities of teachers, and the organization of lessons in accordance with modern standards.

Redaksiyaya daxil olub: 03.10.2023